

Sözlükte, “gitmek, takip etmek ve gidilen yol” anlamlarına gelen mezhep kelimesi, terim olarak, “dinin inanç esaslarını veya amelî hükümlerini anlama ve yorumlama konusunda kendine özgü yaklaşımlara sahip düşünce sistemi ve bu yaklaşımlar etrafında meydana gelen ekolleşmenin ürünü olan ilmî ve fikrî birikim” anlamına gelmektedir. Ayrıca terim olarak, “dinin aslî veya fer’î hükümlerinin dayandığı delilleri bulmakta ve bunlardan hüküm çıkarıp yorumlamakta otorite sayılan âlimlerin ortaya koyduğu görüşlerin tamamı veya belirledikleri sistem” anlamına da gelmektedir. Asli hükümlerden kasıt, dinin temel inanç esaslarını; fer’î hükümlerden kasıt ise, ibadetler ve insanlararası münasebetleri içeren konulardır Kur’ân-ı Kerim ve hadislerde mezhep kelimesine değil, “firka” kelimesine rastlanır. (Tevbe, 9/122; En’am, 5/159) İslam coğrafyasının genişlemesi ve diğer dinlere ait inanç grupları ile karşılaşması sonucunda, dinler ve mezhepler anlamına gelen “Milel ve Nihal” kelimeleri ortaya çıkmıştır. Daha yaygın olduğu için Mezhep kelimesi kullanıla gelmiştir. Mezhep bir veya birkaç meselede kendine has bir anlayış getirip başkalarına muhalefet edenlerin oluşturduğu basit bir olgu olarak algılanmamalıdır. Çünkü mezhep, İslam’ı benimseyen bir zümrenin fikir ve amel tarzları ile töre, adalet ve geleneklerin bütününe ifade eder. Mezhepler, yerel bir din olarak da algılanmamalıdır. Aksine bir dini benimseyen toplumların özellikleri sonucu oluşur. Zaten mezhepte sosyal çevrenin siyasi olayların, bazı inanç ve kültürlerin izleri görülür. Sosyal çevre ve siyasi olaylar mezheplerin çıkma sebebidir.

Dinî İhtilaflarla İlgili Genel Durum

Mezheplerin ortaya çıkmasını, imamların görüş ayrılıkları yaşamalarını, kimi insanlar dine sokulan şahsi görüşler olarak algılamış, kimi insanlar da daha ileri giderek yeni bir din çıkarıldığını söylemişlerdir. Buna sebep kendi tezini doğru kabul edip diğerlerini reddedenlerin mevcut olmasıdır. Oysa âlimlerin kitap ve sünnet üzerinde titiz bir çalışma yaparak şer’î deliller çerçevesindeki açıklamaları mevcuttur. (Şer’î: İslamiyet’e uygun). Yani bir takım görüş ayrılıkları vardır, ama temelleri kitap ve sünnete dayalıdır. Bu ihtilaflar Müslümanların bölünmesine sebep olmamış, sadece

görüş ayrılığında kalmıştır. Kitap ve sünnet, bir meyve ağacı, ağacın dalları şer'î deliller, meyveleri de ihtilafa düşülen fıkhî hükümlerdir. İhtilaf kitap ve sünnetin iyice anlamaya vesile olmuştur.

Yine şu bir gerçektir ki, insanların düşünceleri değişiktir ve kâinata farklı açılardan bakarlar. Bu farklılığın sebebi, insanların hayalleri, gördükleri ve ilgilerini çeken şeylerin farklı oluşundandır. Medeniyet ve ilerleme yolunda gelişmeler oldukça ihtilaflar da artmış ve bu ihtilaflar çeşitli felsefî, sosyal ve ekonomik doktrinler meydana getirmiştir.

İhtilaf hiçbir zaman dinin temel prensiplerinde olmamıştır.

Mesela;

- Allah Teâlâ'nın birliği,
- Hz. Muhammed'in (sas) Peygamber olduğu,
- Kur'ân-ı Kerimin Allah tarafından gönderildiği ve mütevatir yoluyla nesilden nesile aktarıldığı,
- Namaz, zekat, hac ve oruç gibi ibadetler ve yerine getirme şekilleri,
- İçki'nin domuz etinin, leşin haram oluşu gibi kesin olarak bilinen hususlar ihtilaf konusu olmamıştır.

Sadece ibadetlerin detaylarında ve insanlar arası münasebetler gibi fer'i meselelerde ihtilaf edilmiştir.

MEZHEPLERİN ORTAYA ÇIKIŞ SEBEPLERİ

Mezheplerin ortaya çıkışı birçok sebeple yakından ilgili görülmektedir:

- Ele alınan konuların anlaşılmasının zor olması,
- Bu meselelerle ilgilenen kişilerin isteklerinin değişik olması,
- Eğitim düzeyi ve ilgi alanının farklılığı
- Geleneksel sosyal yapının sorgulanmaksızın benimsenmesi,
- Bazı insanlarda olan liderlik hırsı.

Bu hususlar açık görüldüğü için, bunları açıklayarak sözü uzatmak yerine, aşağıda ele almayı düşündüğümüz konular hakkında açıklamayı yapmayı uygun görmekteyiz.

İhtilaf Konusu Meselelerin Açık Olmayı Kapalı Oluşu

Eskiden beri felsefeciler, bazı kapalı konuları açıklamaya çalışmışlardır. Felsefecilerin açıklamaya çalıştıkları bu konuları idrak etmek zor ve anlama yolları da değişiktir. Bu sebeple de her felsefeci kendi gözünün gördüğü, idrak edebileceği hususları anlamaya çalışmıştır ve her birinin tek başına görüşü ise gerçeğin

ancak bir kısmını yansıtabilir. Eflatun şöyle der; “İnsanlar her yönüyle bir yönü idrak eder.” Mesela birkaç kör bir filin yanına varırlar her biri onun organını tutar, eliyle kontrol eder ve onun ne olduğunu kendine göre hayal eder. Onun ayağını yakalayan, filin ağaç gövdesine benzeyen uzun ve yuvarlak bir yaratık olduğunu, sırtına ulaşan onun yüksek tepelere benzeyen bir yaratık olduğunu, kulağını tutan onun düz ince katlanan ve açılan bir yaratık olduğunu söyler. Görüldüğü gibi bunlar sadece gerçeğin bir kısmını idrak edebilmiş diğer arkadaşlarını yalanlamış ve filin yaratılışını anlatımda hata ettiklerini göstermişlerdir. Zaten ihtilaflar meselenin kapalı veya zor oluşundan değil, ihtilaf eden taraflardan her birinin diğerinin görüşünü bilmeyişinden doğmaktadır.

Arzu, Mizaç, Heves ve İlgilerin Değişik Oluşu
Kişilerin arzuları, hevesleri ve mizaçları birbirinden farklıdır. Herkes meseleleri kendi istek ve eğilimlerine göre kavrar. Bu konuda Spinoza, “Bize eşyayı gösteren basiretimiz değil, arzu ve meyillerimizdir” der. Yani insanların ilgi alanını oluşturan şeylerin farkından kaynaklanan bir duruma işaret etmiştir.

İnsanın mesleklerinin değişik olması onların kendi mesleğine uygun bir şekilde düşünmesine ve görüşlerinin o yönde olmasına sebep olur.

Ayrıca sanat ve bilimin de kendine göre bir ölçüsünün olduğu ve insanları şekillendirdiği de bir hakikattir.

Sosyo-Kültürel Sebepler

Müslümanların, eski din ve kültür mensuplarından birçoğuna komşu olmaları ve eski din sahiplerinden bir kısmının İslam’a girmeleri de mezheplerin çıkışında etkilidir İslam’ın gelmesiyle birçok Yahudi, Hıristiyan ve Mecusiler Müslüman oldular. Fakat Müslüman olsalar da eski inançlarından kalma düşüncelerinden tamamen kurtulamamışlardır. Bu yüzden onlar İslami meseleleri kendi görüşlerine uydurarak bunları İslam’ın getirdiği şeyler olarak yaymışlardır. Bunun yanında samimi olarak İslam’ı kabul edenler olduğu gibi, gerçekte Müslüman olmayıp Müslüman’mış gibi görünenler de olmuştur. Bunların amacı, insanları şaşkırtmak, sapık fikirler yaymak ve Müslümanların ayrılığa düşmesini sağlamak olmuştur. Mesela bunlar çeşitli hikâyeler ortaya çıkarmışlardır. Bu hikâyeciler bir mezhep sahibinin, düşünce liderlerinin, bir hükümdarın taraftarı olunca, hikâye halk tabakasında daha çok yayılmıştır. Tefsir ve İslam tarihi

kitaplarına İsrailiyatın girme sebeplerinden biri de bu hikâyelerdir.

Kabile Asabiyeti ve Arap İrkçılığı

İslam ümmetini parçalayan ihtilafların temelini teşkil etmektedir. Gerek Peygamber Efendimiz (sas) gerekse halifeler döneminde ırkçılık tasvip edilen bir durum olmamıştır. Bir Hadis-i Şerifte, “Ey insanlar biliniz ki Rabbiniz birdir, Babanız birdir. İyi bilin ki Arap’ın Arap olmayana, Arap olmayanın Araba hiçbir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takva iledir.” buyurmuştur.

Peygamber Efendimiz (sas) devrinde ırkçılık

kaybolmuş, Halife Hz. Osman’ın devrine kadar su yüzüne çıkmamıştır. Peygamberimiz döneminde yaşama imkânı bulamayan Emevî-Haşimî mücadelesi o zaman tekrar alevlenmiş, yani asabiyet yeniden sahneye çıkmıştır. İrkçılığın en baskın şekli Emeviler döneminde görülmüştür. Bu, halkın genelde isyanına ve yönetimden hoşnutsuzluğuna sebep olmuştur ki, Emevilerin yıkılma sebeplerinin en büyük nedeni de bu tutumlarıdır.

Kader Problemi

Kader, Allahın her şeyi belli bir ölçüye göre planlanması, yaratması, hükmetmesi ve tabii ve sosyal olayların cereyan edeceği kuralları koymasındır.

Kaderin anlaşılması konusunda meydana gelen ihtilaflardan dolayı da, itikadî mezhepler ortaya çıkmıştır.

Nasların Özelliği

Nass, ayet-i kerimeler veya hadis-i şerifler anlamına gelir. Kur’ân ve sünnetteki ana ilkeler genel hatlarıyla anlaşılır olmasına rağmen, bunun ayrıntılarıyla ilgili hususlar naslarda her zaman açık şekilde yer almamıştır. Bu yüzden Ehl-i Sünnet âlimleri de nasların açık olan manalarını vermişler, zaruret olmadıkça onları yorumlamamışlardır. Kendi bilgileri ve görüşleri doğrultusunda keyfi olarak değişiklik yapmamışlardır. Çünkü Kur’ân-ı Kerimde muhkem ve müteşâbih ayetler bulunmaktadır. (Müteşâbih: Manası açık olmayan ayetler. Muhkem: Manası açık olan ayetler) ve bu ayetler ancak ilimde derinlik kazanabilenler tarafından anlaşılabilmiştir. (Al-i İmran 7)

Naslara inanmayan veya şüphe eden imansız olur. Fakat nasları yanlış anladığı için inanmamak bid’at olur. (Bid’at: Sonradan ortaya çıkan dinî şey; ilk defa benzersiz bir şey ortaya koymak.) Nass ile bildirilmiş olan hükümler hiçbir zaman değişmez. Örf ve adetlerin hüküm ifade edebilmesi için, bunların naslara muhalif olmaması ve ilk devir Müslümanlarından

gelmiş olması lazımdır. Hz. Ömer'in vebadan kaçış örneğini verebiliriz.

Resulullah (sas) Hayattayken Meydana Gelen İhtilaflara Örnek:

Ebu Said el-Hudrî (ra) rivayet eder:

İki kişi sefere çıkmıştı. Derken namaz vakti girdi, ama yanlarında su yoktu. İkisi de teyemmümle namazlarını kıldılar. Daha sonra da henüz vakit dolmadan su buldular. Onlardan biri bu suyla abdest aldı ve namaz kıldı, diğeri ise bunu yapmadı. Daha sonra Resulullah'a (sas) gelerek durumu anlatmışlar, Peygamber efendimiz (sas) namazını tekrar etmeyene, "sünnete uygun hareket ettin, namazın mükâfatını alacaksın" demiş. Namazı iade edene de, "Sana da iki mükâfat vardır" diye buyurmuştur. (Cem'u'l-Fevaid)

Nebi (sas) Hendek gününde, çok hızlı bir şekilde Kurayza oğullarının yurduna gidilmesini emretti. Bunun için de, "Beni Kurayza'ya varmadan ikinci namazını kılmayın!" buyurdu. Gidenlerden bazıları oraya ulaşmadan, "ikinci namazının vakti girdiği için, namazlarını kılarken; diğeri bazıları da Resulullah'ın emrine binâen namazlarını kılmamışlar. Konaklama esnasında Hz. Peygamber'e (sas) durumu anlatmışlar. O da hiçbirine haksız olduğunu söylememiştir.

(Buharî ve Müslim)

Hz. Peygamber (sas) zamanında da insanlar çeşitli ihtilafa düşmüşler ve bu ihtilafa çözüm bulmak için içtihadı gerek duymuşlardır. Çünkü Peygamber Efendimizin (sas) varlığı ve gerektiğinde vahyin indirilmesi söz konusudur.

Eğer Allah isteseydi insanları düşünme ve anlama hususunda tek bir ümmet yapardı. Kitabı tüm ayrıntılarıyla, ihtilafı önleyecek şekilde açık ve seçik bir halde indirir, onda ihtimalli kısımlara yer vermezdi ve yine dileseydi insanları ihtilaf ettikleri dini hükümler üzerinde anlayış ve görüşlerini birleştirirdi. Sanki Allah bununla yeni görüşlerin ve anlayışların çoğalmasında insanlara bir genişlik murat etmiş, Allah ve Resulü'nün (sas) kelimelerinden istinbat ve amel için insan aklı için çeşitli olanaklar sunmuş diyebiliriz. (İstinbat = Bir söz veya işten gizli bir manayı çıkarmak, içtihat etmek.)

Ömer b. Abdulaziz, "Resulullah (sas)'ın ashabının ihtilaf etmemeleri bence hoş olmazdı. Çünkü onlar tek bir görüş üzerine birleşmiş olsalardı, insanlar zor durumda kalırlardı. Sahabe-i Kiram, kendilerine uyulan önderlerdir. Bir kimse onlardan herhangi birinin sözünü

alır, o söz kişi için sünnet gibidir.” demiştir.

(Şatıbî, el-İ'tisam)

İÇTİHAD

İçtihad: Bir şeye nüfuz etmek veya bir şeyin kemal noktasına ulaşmak için çaba sarf etmek anlamındadır.

Fıkıh terimi olarak: Fakîhin tafsilî delillerden amelî hükümleri çıkarmak için bütün gücünü harcaması demektir. İçtihat yapan kişiye müctehit denir.

Herkes içtihat yapamaz, içtihat yapabilmesi için müctehidin bazı şartlara sahip olması gerekir. Mesela Arap dilini çok iyi bilmesi gerekir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim Arap dili ile nazil olmuş ve onun tefsiri durumunda olan sünnet de aynı dil ile ifade edilmiştir. Bu yüzden de Arapçadaki kelimelerin zahiri ve mücmel manalarını gerçek ve mecaz anlamlarını, kesin ve kapalı ifadeleri, doğru ve yanlış olanları, kelimelere yüklenen geleneksel anlamları müctehidin bilmesi gerekir. Kısaca müctehidin ilmi, Arap dilinin inceliklerini kapsamak mecburiyetindedir. Müctehidin Kur'ân-ı Kerim'i ve sünneti bilmesi gerekir.

Müctehidin doğru bir anlayış ve takdir gücüne sahip olması gerekir.

Müctehidin üzerinde icma hâsıl olan konularla ihtilafli konuları bilmesi gerekir.

Müctehidin kıyası da bilmesi gerekir.

Müctehidin iyi niyetli ve sağlam itikad sahibi olması gerekir.

REY

Rey, lügatte “görüş ve hüküm” anlamındadır.

Terim olarak da, “İslam alimlerinin, açıkça bildirilmeyen bir mesele hakkında dinî delillerden yararlanarak çıkardıkları hüküm” anlamına gelmektedir. Peygamberimiz, vahiyle emredilmediği meselelerde sahabeye danıştığı istişare ettiği ve onların görüşlerini kabul ettiğine dair görüşler vardır. Kur'ân'ın farklı meselelerde sahabeyi istişareye teşvik ettiği, problemleri hükme bağlamada kişisel görüşün uygulanmasını uygun gördüğü açıktır.

Mesela Bedir savaşı için Peygamber Efendimiz (sas) Müslüman güçlerin ordugâhı olarak belli bir yer tespit eder. Sahabelerden Hubab b. Munzir Peygamber'e, “bu yeri kendi görüşüne dayanarak mı, yoksa vahiy üzerine mi seçtiğini” sorar. Peygamber Efendimiz (sas) de, “kendi görüşlerine dayanarak seçtiğini” söyler. Sahabe daha uygun bir yer önerir ve Hz. Peygamber (sas) ona, “Sen doğru görüş belirttin” diyerek,

sahabenin gösterdiği yeri ordugâh olarak benimser.

(İb Hişam, Siretün Nebi)

• Rey üzerindeki ihtilaf, reyin aslı ve metodu hakkındadır.

Rey kabul edenler, onun metodunda ihtilafa düşmüşleridir. Bazıları, 'rey ile içtihadın metodu, kıyastır' demişlerdir. (Kıyas: Hakkında nass bulunmayan bir meseleyi hakkında hükmün sebebi olan ortak illetlerden dolayı hakkında nass bulunan bir meseleye göre halletmektir.) Mesela Şâfiîler şer'î bir hükmün ya nass ile yada nass üzerine kıyas yoluyla olduğunu düşünürler. Hanifiler de Şâfiîlerle bu konuda aynı görüştedir, fakat Hanefiler Rey ile içtihat kapısını daha çok genişletmişlerdir ve istihsan prensibini kullanmışlardır. (İstihsan: Örf zaruret veya sabit bir nassa bağlanabilen maslahat gibi hususlardan dolayı kıyas kaidelerine muhalif olarak hüküm vermek.)

• Rey konusunda ihtilaf konularından biri de, nass bulunan bir yerde reyin değeri meselesidir. Hakkında delalet bakımından kesin olan mütevatir bir nass bulunan herhangi bir meselede reyin yeri yoktur. Bu konuda ittifak edilmiştir fakat nass ahat hadisler gibi zanni olduğu zaman, kıyasla bu naslardan hangisinin tercih edileceği tartışma konusu olmuştur.

İCMA

İcma: Kıyas ile içtihadın kullanımı sonucu ortaya çıkan hukuk külliyatının geçerliliğini garantiye almak için konulmuş bir esastır. Aslında icma kıyasın yanlış olabirliliğinin karşısında bir denetimdir.

Bir kısım icma vardır ki, onu inkâr etmek bir Müslüman için imkânsızdır. İslam'ın esasları, namazın rekâtları ve rukûnleri, farz namazlarının sayısı, ramazan orucu ve zekatın farz oluşu gibi hususlar, bu tür icmalara dâhildir. Bu gibi icmaların inkârı bu esaslardan birini inkâr etmek olduğundan böyle bir inkâra sapan kimse İslamiyet'in dışına çıkmış olur.

İttifak edilen bazı konular icma sayılmış olmasına rağmen, yine de bu konularda ihtilafa düşüldüğü de olmuştur.

Mesela:

• Belirli bir mesele hakkında müctehidler arasında bir görüş ileri sürülür ve bu görüşün ilan edilmesinden sonra bütün müctehidler susarlarsa bu konuyu inceleyecek bir zaman geçtikten sonra bu icma sayılır mı?

Bazı mezhep imamları bunu kesin olarak hüküm ifade eden bir icma saymışlardır. Bazısı zanni hüküm ifade eden bir delil olarak kabul etmiştir. Bir kısmı onu delil kabul ettiği halde icma saymamıştır. Diğer bir kısmı

da ona hiç itibar etmemiş ve onun dayandığı delilide itibara almamıştır.

- Herhangi bir asırda bir konu üzerinde bilginler iki veya üç türlü görüş ileri sürerlerse bu bir icma olur mu? Daha sonrakiler için dördüncü bir görüşü ortaya atmak caiz midir? Bu dördüncü görüş de bir icma sayılmaz mı? Bilginlerin bir kısmı bunun icma olmayacağını söylemiştir. Çünkü burada müctehidlerin ittifak ettiği bir görüş mevcut olmayıp birçok görüş vardır. Bir kısmına göre bu, icmadır. Çünkü öncekilerden ayrı bir görüş ortaya atmak onların görüşünü kabul etmemektir. Böylece son görüşün bulunduğu asra göre icma sayılır. Bazıları da bir meselede görüş birliğine varamamış fakat, umumi olarak meselenin bir yönünde ittifak hasıl olmuşsa, bu bir icma sayılacağını; ve buna muhalif davranışta bulunmanı doğru olmayacağını söylemişlerdir.

- Müctehidlerin ekserisi bir görüş üzerinde ittifak ederlerse bu bir icma sayılır mı? Müctehidlerin bir kısmı bunu icma saymamıştır, çünkü icmanın manası, bütün müctehidlerin bir hüküm üzerinde birleşmesidir. Burada ise, böyle bir durum söz konusu değildir. Diğer bir kısmı da, birkaç kişinin muhalefetinin icmayı bozmayacağını söylemiştir.